

Írta: Christina Rodell Olgac

ROMA GYEREKEK AZ ÉSZAKI ORSZÁGOKBAN¹³

Bevezetés

Ez az írás azzal a viszonyal foglalkozik, ami a roma közösségek és a társadalom többi csoportja között az északi országokban fennáll. Különösen arra fogok rávilágítani, hogy milyen következményekkel jár ez a viszony a gyerekek iskolában elért sikereire valamint saját kultúrájukról és közösségükről kialakított képükre. Az előadás annak tárgyalásával zárul, hogy milyen erőfeszítések történnek, illetve inkább hogy kellene, történjenek a roma és egyéb kisebbségi csoportoknak a társadalom egészébe valamint az iskolába történő bevonására. Kivéve azokat az eseteket, ahol erre másképpen történik utalás, példáimat a svédországi összefüggésből merítem.

Háttér – roma kisebbségek az északi országokban

Amióta majd ötszáz évvel ezelőtt megérkeztek az északi (skandináv) országokba, a roma népesség mindig is megkülönböztetés, üldöztetés, asszimilációs kísérletek különféle változatainak és a hatalommal való visszaélés tárgya volt. A társadalom számkivetettjei voltak, soha nem élvezhették teljes mértékben a lakosság többi rétege számára megadott polgárjogokat. A különféle történelmi időszakok során a gyerekeket beolvasztási céllal elvették szüleiktől, és az uralkodó népcsoport családjaihoz vagy gyermekotthonokban helyezték el őket (Jensen 1996; Lillberg & Salvia, 1997; Nationalencyklopedin, 1996; Ollikainen, 1995; 1995; Rodell Ol-gag, 1998; Taikon, 1970; Takman, 1976; Tillhagen, 1965).

Az uralkodó népcsoport az északi országokban a múlt század végén megváltozott. Ez a változás, amely iparosítással, városiasodással és elvándorlással járt, a romákat is arra kényszerítette, hogy felhagyjanak nomád életmódjukkal és letelepedjenek. Ahogy a hagyományos roma foglalkozások iránti kereslet fokozatosan csökkent a társadalom többi részében, megszűnt a független gazdasági túlélést lehetővé tévő alap. Egészen addig ez a gazdasági jellegű cserekereskedelem jelentette a romák elsődleges kapcsolatát a társadalom többi részével. Az uralkodó népcsoport legelőször csak az ötvenes, hatvanas években engedte meg a romáknak, hogy rendes házakban éljenek és iskolába járhasanak (Gustavsson, 1971). A roma gyerekek helyzetét az északi országokban ma csak ebben a történelmi kontextusban lehet értelmezni.

Ma kb. 20 000 roma él Svédországban. Mintegy tízezren a hatvanas években érkeztek Svédországba a különböző európai országokból. Háromezer roma eredetileg Finnországban élt. A volt Jugoszláviából érkezett menekültek között a becslések szerint négyezren rendelkeznek roma eredettel (Romer i Sverige, 1996). A többi északi országban élő cigány népesség becsült lélekszáma Finnország esetében 10 000, míg 300-350 fő Norvégiában és 2000 fő Dániában él.

Vannak különbségek abban, ahogyan az északiak a romákat kezelték. A négy ország közül Finnország hosszabb ideje tartott fenn együttműködést a roma lakossággal. A Szociális És Egészségügyi Minisztérium keretében már 1956-ban felállítottak egy

¹³ A Budapesten, 2001. március 26-án a Gyermeki jogok Európában – kihívás és felelősség című szemináriumon elhangzott előadás szerkesztett változata

cigányügyekkel foglalkozó tanácsadó testületet, és 1992-ben megalakult a finnországi Nemzeti Oktatási Tanács roma nevelési részlege. Ez az ország ratifikálta először 1994-ben a regionális és kisebbségi nyelvek európai nyilatkozatát, valamint az Európai Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményét.

A svéd ratifikálásra csak 2000-ben került sor. Ez a roma (cigány), számi (lapp), tornedáli, a svéd-finn és a zsidó (izraelita) kisebbségekre terjedt ki. A nyilatkozat és az egyezmény következtében már most is érzékelhető ezekkel a kisebbségi csoportokkal szemben a változásra való hajlam növekedése.

A romáknak az iskolához való viszonya

A roma felnőttek és gyerekek a történelem során először a hatvanas években kerültek kapcsolatba az otthont adó társadalom intézményes iskolarendszerével. A roma gyermek számára az iskola olyan eszközt jelentett, amelyen keresztül az uralkodó népcsoport hatalmát gyakorolhatta és saját értékeit terjeszthette. Az iskolában a többségi kultúrának azon vonásaival találkoztak, amelyek alapvető értékorientációjukat meghatározták. Hagyományosan nem volt nagy különbség a roma gyerekek és szülei értékvilága között. A gyerekek utánzással, megfigyeléssel és hallgatással tanultak, a szóbeli utasításoknak csak másodlagos szerepük volt. A roma gyerekek nem látták szükségét a hosszas és időrabló tanulásnak a roma felnőttként folytatott életükre való felkészüléshez. Történetileg tehát a cigányság az autonómiájuk és etnikai hovatartozásukra nézve veszélyes élményként élte meg az iskolát, és sok roma felnőtt úgy érezte, hogy elvesztette gyermeke szocializációja, beilleszkedése feletti ellenőrzését akkor, amikor iskolába küldte, ahol a többségi társadalom feltételeinek kellett megfelelniük. Az iskoláztatással kapcsolatos ellenérzéseket ennél fogva tehát úgy kell értelmeznünk, mint a roma szülők védekezését az észlelt veszély ellen. Persze nem az írás, olvasás és számolás művészete volt önmagában veszélyes. Ezekre az ismeretekre a cigány kultúrában is szükség volt. Amikor a tananyagra került a sor, a roma szülők bizonytalankodni kezdtek. Igen sok tantárgy a többségi társadalom értékrendjét és normáit, annak látásmódját tükrözte. Ezen felül pedig a roma család igyekezett gyermekeinek teljes szocializációs folyamatát saját felügyelete alatt tartani.

A helyzet még most, majdnem fél évszázad elteltével sem igen látszik változni. Innen eredeztethetőek azok az okok, amiért a roma gyerekek nem járnak rendszeresen iskolába és a hiányzás olyan magas arányú, különösen a nagyobb gyerekek körében.

Stockholmban például a roma gyerekek mindössze egy százaléka hagyja el az iskolát a kötelező kilenc tanévet követően teljes körű bizonyítvánnyal (Romer i Sverige, 1997). A svédországi Országos Oktatási Hivatal 1999. évi jelentése szerint egy ebben a jelentésben megszólaltatott roma azt állította, hogy „hiányzik a szerepmóddal és hogy nem látják maguk körül azt a roma felnőttet, akinek bármiféle előnye vagy haszna származott volna az iskolai oktatásból a legalapvetőbb írási, olvasási, számolási készségek elsajátításán túlmenően. A cigányság körében fennálló igen magas munkanélküliségi arány szintén nehezíti teszi a roma szülők számára, hogy példaképpé váljanak gyerekeik előtt... Az írott szó számos roma számára még ma is inkább csak az őket körbevevő többségi társadalom eszköze és jelképe magasabbrendűségének biztosítására, nem pedig saját kultúrájának része, vagy a jövőbeni túlélési stratégiákhoz szükséges készség” (Skolverket, 1999, 7. o., saját fordításom).

Számos roma szülő még ma is a bizonytalanságerzetet egyes félelmeivel küldi iskolába gyermekét. A gyerek pedig nagyon sérülékenynek, kiszolgáltatottnak érezheti magát az iskolakezdetkor. Összezavarodik, amikor az iskolában lekicsinylő megjegyzéseket tesznek rá vagy megkülönböztetést érez. A felnőttek ritkán hoznak létre olyan helyzeteket, amelyek

kifejezetten a gyerekekhez illenek. A roma gyerekek számára felnövekedésükhöz a legfontosabb tanulási kontextus színhelye az otthon. A szocializációs folyamat nem korlátozódik valamely kis létszámú csoportra vagy tevékenységre. A roma gyerek egy lánc egyik szeme, amelyben egyszerre fogadja és adja a gondoskodást. Otthonában társasági jártasságra tesz szert, képes lesz társadalmi szinten kezdeményezni és szervezni, kortársait messze meghaladó módon, és ezt a képességet az iskola csak igen csekély mértékben értékeli, ami szintén erősen befolyásolja az iskolába járási hajlamot.

Mondok egy példát. Néhány héttel ezelőtt tanár szakos diákjaimmal a stockholmi Oktatási Intézetben a korábban már említett regionális és kisebbségi nyelvek európai nyilatkozatáról, valamint az Európai Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményéről beszélgettünk. Ugyanezen a szemináriumon olvastunk egy fejezetet Katarina Taikon (1969) önéletrajzi könyvéből a kis cigánylányról, Katitzi-ről, és arról, hogy a múlt század közepén Svédországban a többségi társadalom hogyan tette lehetetlenné Katitzi és nővére számára az iskolába járást. Egyik tanítványom hirtelen magasba emelte a kezét és a következőt mondta: „Tizenöt évvel ezelőtt, amikor még gyerek voltam, a szülővárosomban volt egy cigány család, és ők voltak az egész városban az egyetlen etnikai kisebbség. Ebből a családból az egyik fiú a mi osztályunkba járt és mi nagyon féltünk tőle. A tanár pedig büntetésből ömellé ültette azt, aki rosszul viselkedett az osztályban. „Tizenöt évvel ezelőtt, vagyis ez az 1980-as éveket jelenti. Ez a roma fiú tehát talán az első vagy esetleg a második nemzedék volt a családjában, akit engedtek a hivatalos oktatásban részt venni. Elgondolkodhatunk azon, hogy vajon milyen kapcsolatot érezhetett ez a fiú egy olyan többségi társadalommal, amit ez a tanár és a gyerekek képviseltek. És milyen hatással lehettek ezek az élmények a szülőknek az iskolával kapcsolatos érzelmeire.

Ez a példa megmutatja, mennyire összeférhetetlen még ma is a roma gyerek számára az iskola világa és az otthoni légkör, és sok gyerek kényszerül arra, hogy feladja a két külön világ közötti összefüggés, kapcsolat keresését és a kapcsolódási pontokat. Az ilyen gyerekek egyik közös reakciója, hogy védekező mechanizmus gyanánt megzavarják az iskolai órát. A másik következmény az lehet, hogy az ilyen gyerek elkezd lenézni saját kulturális háttérét, ami viszont gyakran vezet az azonosság-tudat válságához. További válasz, hogy otthon a család a gyerekeknek az iskolával kapcsolatos nehézségeire úgy reagál, hogy az iskola fontosságát becsüli le. Ennek eredményeként az otthonról jövő támogatás igen csekély lesz, és a gyerek igen kevés segítséget kap otthonról. Egy másik vonatkozása a kapcsolatnak, hogy az iskolák igen gyakran hagyatkoznak szinte kizárólagosan a narratív „írástudásra” (vagyis az írott elbeszélések tapasztalatára, valamint az iskolai írástudás uralkodó gyakorlatoként végzett történetekről való beszélgetés fontosságára). Ezzel szemben a roma kultúra erőssége a szóshagyomány, ezért az írástudás központi helyzete az iskolában hátrányos helyzetbe hozza a roma gyerekeket azokkal szemben, akik jobban hozzá vannak szokva az írásos és szóbeli műfajok keveréséhez. Mindezen körülmények következménye, hogy némelyek eleve kimaradnak az iskolából, hogy mentsék önbecsülésüket, és ne kelljen az ott tapasztalható megaláztatásokkal szembenézniük. Más roma gyerekek esetleg azt választják, hogy háttérbe szorítják kulturális gyökereiket és nem beszélnek etnikai hovatartozásukról, hogy elfogadják őket a többségi társadalom iskoláiban. Ennek egy példáját mutatja be a Dagens Nyheter-ben, Svédország egyik legnagyobb példányszámú napilapjában nemrégiben megjelent interjú, ahol egy roma anya, Elena Tan Tan mondta el, hogyan tagadta meg tizenhat éves lánya a nyelvüket és viseletüket, ruházkodási szokásukat, amelyek roma létére utaltak volna. Az anya szomorúan szólt arról, hogy saját lánya és más roma gyerekek hogyan tagadják meg a kultúrájukat, miután magukévá tették a többségi társadalomnak a háttérükkel kapcsolatosan érzett előítéleteit.

A roma közösséggel szemben érzett negatív előítéletek beágyazódása közvetlen következménye annak a folyamatos megkülönböztetésnek, aminek a gyerekek szülei is szinte naponta ki vannak téve például az üzletekben, az utcán, a lakótelepeken, az iskolában, valamint a sajtóban. A gyerekek önbecsülésére és azonosság tudatára kora gyermekkoruktól kezdve romboló hatással van annak érzékelése, hogy szüleiket nem kezelik megfelelő tisztelettel. Mindennek eredményeképpen megosztott vonzódás alakul ki bennük, és a roma gyerek kettéhasadt azonosságtudattal fog rendelkezni, mint azt a roma zenész, Hans Caldaras megfogalmazta (1998,25.0.):

Még ha egy és ugyanazon társadalomban élünk is, az két külön világ. E két világ békés együttélésének és harmonikus kiegyensúlyozottságának megteremtése a gondja a legtöbb roma és egyéb kisebbségi csoportnak, amelyért nap mint nap meg kell küzdeniük. Egyfajta hasadt azonosságtudat ássa be magát a személyiségünkbe... Az ember összeütközésbe kerül saját magával és el kell döntenie, melyik oldalra áll. Akármilyen életmódot választunk is, létezésünket félelem és a bűnösség érzete tölti ki (saját fordításom).

Mint azt máshol már kifejtettem (Rodell Olgac, 1998), a roma gyerekek helyzete a négy északi (skandináv) országban komoly aggodalomra ad okot, még akkor is, ha látszanak a kedvező változások jelei, mint amilyen a roma anyanyelvű tanárok és segítők alkalmazása az iskolában, roma nyelven megjelenő egyes tankönyvek, a házi feladat elkészítésében nyújtott segítség és a roma gyerekek számára szervezett kulturális programok. A megfelelő oktatás és nevelés hiánya, a munkanélküliség és a többségi társadalom oldaláról kapott állandó megkülönböztetés következményeként a roma szülők még ma is félelmek között élnek, hogy gyerekeiket elvesztik és azok betagozódnak a többségi társadalom kultúrájába, kábítószert élvezők vagy bűnözők lesznek. Ezek a félelmek adnak alapot a roma szülők aggodalmainak és úgy tekintenek rájuk, mint a roma népeiséget fenyegető legnagyobb veszélyekre.

A roma gyerekek betagozódásának következményei

A kisebbségi csoportok és bevándorlók elismerése a társadalomban létfontosságú szerepet tölt be a romák életében és abban, hogy gyermekeiknek végül is milyen eredményeket sikerül elérniük az iskolában és végül a társadalomban. Elsődlegesen és alapvetően fontos, hogy a többségi társadalomban a roma kisebbség történelmével, kultúrájával és nyelvével kapcsolatos ismereteket terjesszünk, ha azt akarjuk, hogy a roma kisebbséget és gyerekeiket nagyobb megértés és tisztelet öveze.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a roma gyerekek helyzetének javítását célzó semmilyen intézkedés vagy rendelet nem hatásos addig, amíg magukat a romákat is bele nem vonják a munkába. Az Országos Oktatási Hivatal azt állítja, hogy a svéd társadalomnak tiszta és világos párbeszédet kell kezdeményeznie a romákkal arról, hogy gyerekeiknek az oktatáshoz való jogát hogyan lehet a leghatékonyabban és legjobban biztosítani. Ez igen fontos lépés, miután megmutatja, hogy a többségi társadalom részéről változás történt, amennyiben a romákat mint tárgyaló partnert vonja be a gyerekeik jövőbeli oktatásával kapcsolatos párbeszédbe.

A teljes roma család támogatása nyújtja a roma gyerekek támogatásának legjobb módját, és így teljesül a Gyermeki Jogok Egyezményének szándéka is a leginkább. A roma család azonban tágabb értelemben egy igen gazdag szociális hálózatot jelent. Fontos és szükséges,

hogyan a roma gyerekeket úgy tekintjük, mint egy közösség részét, mindazon forrásokkal együtt, amelyek ezt jelentik. A szülők iránt mutatott tisztelet és a kulturális háttér értékelése megerősíti a gyermek azonosságtudatát. Az iskolának olyan helynek kell lennie, ahol a gyerekek biztonságban érzik magukat, és ahol komolyan el lehet kezdeni oktatásukat. Az iskolában tanított anyagnak is nagyobb kapcsolódást kell mutatnia a roma gyerekekhez. A roma kultúra, történelem és nyelv különböző megjelenési formáinak nagyobb hangsúlyt, kiemelkedő szerepet kell kapniuk a tanrendben. A roma tanárok és segítők fontos szerepmódot jelentenek a gyerekek számára. A tanárok oktatásában a kultúrák közötti dimenzió ma már elsődleges fontosságú a kisebbségi gyerekek oktatásakor elérhető sikerek elősegítésében. Közben hangsúlyozom a gyermek által otthonról hozott roma nyelv, kultúra és háttér fontosságát az osztályteremben, teljes mértékben tisztában vagyok annak jelentőségével is, amit a roma közösségnek a svéd társadalomba való integrálása jelent. Az iskolának ebben fontos szerepet kell játszania, amennyiben alkalmazza a kultúrák közötti megközelítés elvét. Ez azt jelenti, hogy azokat az értékeket kell hangsúlyozni, amelyek a gyerekek boldogulása szempontjából az egyes kultúrákból érdekesek.

Egyre inkább globalizálódó világban élünk. A múlt század második felében a bevándorlás a skandináv, északi társadalmakat több kultúrával rendelkező soknyelvű országokká változtatta. Ma már sokkal nagyobb mértékű a kultúrák változatossága ezekben a társadalmakban, amely remélhetőleg hozzájárul majd a roma kisebbség helyzetének rendeződéséhez és megértéséhez is. A romák ma már nem az egyetlen olyan kisebbség az iskolában, amelyek más kulturális és nyelvi háttérrel rendelkeznek. Egy olyan osztályban, ahol a sokszínű kultúrát inkább mint előnyt, értéket tekintik és nem valamit, amit el kell nyomni vagy nem kell tudomásul venni, a roma gyerekek is kedvezőbb helyzetbe kerülhetnek majd, ahol lehetőséget kapnak, hogy képességeiket a lehető legteljesebb mértékben képesek legyenek kifejleszteni.